

Mgullu, Richard S. 1999. *Mtala wa Isimu: Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhorn Publishers. Kurasa xv, 247.

Kitabu chochote cha kitaalamu kinapoandikwa kwa Kiswahili kinakuwa sababu kubwa kwetu kusheherekea. Tunasheherekea uchapishaji wa kitabu cha Mwalimu Mgullu kwa sababu kadhaa. Kwanza kama alivyosema Prof. Abdulaziz katika dibaji ni kwamba kitabu hiki kinafunua na kutonyesha uwezekano mkubwa wa kutumia Kiswahili katika kuelezea dhana za kitaalamu za isimu ya lugha. Jambo hili ni mchango mkubwa wa mwandishi kwani anaonyesha kwamba lugha ya Kiswahili yaweza kabisa kutumika katika nyanja changamano za kitaalamu. Sababu ya pili ni kwamba kitabu hiki kinawapa fursa wananchi wengi wa Afrika ya Mashariki na Kati kujifunza mambo mengi kuhusu lugha. Nina imani kubwa kwamba kuifahamu lugha hii ambayo wengi wanaitumia katika elimu ya msingi na sekondari kutawasaidia wasomaji kujitambua zaidi wanapotumia lugha za kigeni na itawasaidia pia kuelewa nyanja mbalimbali za lugha nyingine kama Kiingereza na Kifaransa.

Kitabu hiki, ambacho mwandishi anasema kinawalenga walimu na wanafunzi wa somo la Kiswahili katika sekondari, vyuo vya ualimu na vyuo vikuu, kimegawanyika katika sura sita. Sura ya kwanza, Taaluma ya Isimu, inamkaribisha msomaji katika taaluma ya isimu ya lugha na kuelezea mkabala wa mwandishi katika kazi yake hii. Dhana nyingi muhimu katika taaluma hii zinatajwa. Sura ya pili, Taaluma ya Fonetiki, inaelezea dhana mbalimbali mintarafu sayansi inayochonguza sauti za lugha, jinsi zinavyoundwa na ala za kinywani, zinavyopitishwa hewani kwa mawimbi na masikizi yake. Katika Sura ya Tatu, mwandishi anachambua jinsi sauti zinavyotumika katika Kiswahili, yaani Fonolojia. Dhana zihusuzo miundo ya maneno (Mofolojia) zinazungumziwa katika Sura ya Nne, Sura ya Tano, na Sura ya Sita. Sura zote hizo zimejaa mafundisho mengi muhimu, istilahi maalum na mifano. Mpangilio huu wa kawaida katika vitabu vya taaluma hii unamsadia msomaji kuiangalia lugha katika nyanja zake mbalimbali hatua kwa hatua. Maelezo yanaanza na kiwango cha sauti hadi uundaji wa maneno na hatimaye uhusiano wa maneno kama unavyodhihirika katika upatanisho wa kisarufi.

Mchango mmoja mkubwa wa kitabu hiki ni istilahi na maelezo ya dhana mbali mbali zinazotumika katika taaluma hii. Mwandishi ametumia uangalifu mwingi katika kutuletea tafsiri za dhana mbali mbali. Walakini baada ya tafsiri hizo maelezo yanahitaji kutolewa zaidi. Mwandishi alihitaji kutoa maelezo yanayoweza kueleweka kwa urahisi zaidi na wanafunzi ambao wanazikabili dhana hizi kwa mara ya kwanza. Hebu angalia maelezo haya juu ya mawimbi ya sauti:

“Sauti huwa na msukumo wake wa kawaida lakini wakati mwingine msukumo huo huongezeka/hupanda au kupungua/kushuka. Tambo hupimwa kwa kuangalia tofauti kati ya msukumo wa kawaida hadi kwenye kilele cha kule kupanda au kushuka.” (uk. 43-44).

Dhana tatu anazozitungumzia, kidatu, kisimawimbi, na tambo, ni dhana ambazo zinatoka katika taaluma ya fizikia. Sauti hutokana na namna ya 'vurugu' au msukumano hewani, msukumano ambao hutokana na mtikisiko au mtetemo wa chanzo cha sauti kama ala za muziki, mlipuko, au mtetemo wa nyamanyama zilizopo katika kongomea. Mtikisiko au mtetemo wa ala husukumasukuma chembechembe za hewa mithili ya mawimbi ya maji yanavyosukumwa baada ya kudondoshea kitu. Mtetemo ni mfuatano wa haraka wa shinikizo na kupungua kwa shinikizo hilo kutokana na chanzo cha sauti kinavyotetema. (Tazama maelezo mepesi ya Ladefoged 2001). Dhana hizo zinahitaji maelezo zaidi. Maelezo ya mwanzo yanapokosa uwazi na usahihi, yote yanayofuata huwa hatarini kwani yanaweza kumchanganya msomaji na kumkatisha tamaa.

Labda kutokana na jitihada kubwa ya mwandishi kuelezea Kiswahili na pia kutoa masomo ya jumla ya isimu ya lugha, kuna uhaba mkubwa wa mifano hai katika dhana nyingi zinazoelezwa. Kwa mfano tipolojia ya miundo ya maneno katika Sura ya Kwanza, inatoa mifano ya Kiswahili kama lugha ambishi-bainishi (agglutinating language). Lakini lugha muundogubi (incorporating languages) hazitolewi mfano wowote bali kusema tu hazitofautiani sana na lugha ambishibainishi. Lugha inayotajwa kama mfano ni Kieskimo. Hapa mfano ulikuwa lazima kabisa utolewe kwani tunaona jinsi muundo ambishi-bainishi ulivyo katika Kiswahili (uk.13). Lakini hatuoni mifano yoyote ya Kieskimo au muundogubi. Kwa sababu sura hizo zinatoa maelezo ya msingi ya taaluma yenyewe, haingekuwa vibaya kuongeza mifano kutoka lugha mbalimbali.

Matumizi ya herufi za IPA yangeweza kupunguzwa kwa kiwango kikubwa sana. Ni muhimu kwa msomaji kuelewa dhana juu ya fonetiki na jinsi ambayo fonetiki na fonolojia inavyowasilishwa katika othografia yetu rasmi. Ukutilia maanani kwamba tofauti baina ya othografia ya Kiswahili na tahajia ya kifonetiki si kubwa sana, ingekuwa vema zaidi kutumia abjadi ya kawaida baada ya kutoa maelezo ya tofauti zenyewe. Hiyo ingepunguza sana maelezo kama:

kopa → kop+esh+a (mzizi una /ɔ/)

cheza → chez+esh+a (mzizi una /ɛ/) (uk.206)

Mifano hii inatumia othografia ya kawaida ya Kiswahili, lakini katika mabano anatumia abjadi ya kifonetiki. Matumizi ya abjadi zote mbili hapa si muhimu na yanaweza kumbabaisha msomaji.

Inafahamika kabisa kwamba kitabu kinachowalenga wanafunzi wa sekondari au wale wanaoanza kujifunza isimu ya lugha hakiwezi kuwa na mijadala mirefu ya kinadharia inayoingia kwa undani zaidi na kuchambua upungufu au utoshelevu wa nadharia fulani. Hata hivyo kile kidogo kinachosemwa, kinatakiwa kuwa bayana kabisa na cha kuweza kueleweka kwa walengwa wa kitabu hicho. Kwa mfano, katika utangulizi tunasoma: "Nadharia iliyotumiwa wakati wa ku-kiandika kitabu hiki ni ile ya Sarufi Zalishi (Generative Grammar)." Maelezo ya msingi yanahitajika hapa ili kuelezea Sarufi Zalishi inafanyaje kazi na inamsaidiaje mwanaisimu kuelezea mambo.

Upungufu wa maelezo unaonekana pia pale mwandishi anapojaribu kueleza kwamba Isimu ya Lugha ni sayansi. Tunataraji kwamba mtu anayejiifunza isimu kwa mara ya kwanza ataona mwanga juu ya madai kwamba isimu ya lugha ni sayansi. Tungetaraji maelezo yanayofuata mantiki yakianza na kuweka bayana sifa za sayansi, kitu ambacho watu wote wanaweza kukitambua kutokana na mkabala na masomo ya mengine ya sayansi. Halafu, maelezo ya jinsi isimu ya lugha inavyoakisi au inavyofuata masiala hayo. Walakini maelezo yaliyo katika ukurasa wa pili hadi wa tatu yameegemea mno kwenye dhana ya utoshelevu wa nadharia. Ni vigumu kupata picha jinsi ambavyo mwanafunzi wa sekondari hata chuo kikuu atakavyoshawishika kuiangalia taaluma hii kama sayansi kufuatia maelezo haya. Hapana shaka yoyote kwamba utoshelevu wa nadharia ni jambo moja muhimu katika sayansi yoyote. Lakini sayansi yenyewe isipoelezwa vizuri, dhana ya utoshelevu haitasaidia kuelewa. Dhana yenyewe ya utoshelevu ilivyoelezwa katika kitabu hiki pia inamwacha msomaji akiwa amepigwa na butwaa kwa kutokuwa na maelezo sahili. Dhana nyingine muhimu za usayansi wa isimu zinakosekana: uchunguzi, utafiti, majaribio, njia na mbinu za ukusanyaji data, kanuni za msingi, masuala na maswali makuu ya sayansi hiyo, ni baadhi ya dhana muhimu ambazo msomaji anaweza kuzitambua mara moja zinavyohusiana na nyanja zinazotambuliwa kirahisi kuwa ni sayansi. Mifano mizuri ya vitabu vya kiwango hiki ni Fromkin na Rodman (1998) na Hudson (2000). Waandishi hawa wanatumia zaidi ufahamu wa lugha wa kawaida. Hii inawasaidia wasomaji kuelewa dhana mpya.

Baada ya kusema yote hayo, mchango wa mwandishi lazima utambuliwe kuwa ni mkubwa zaidi ya dosari zozote zinazoonekana. Lazima mwandishi apongezwe na kutiwa moyo. Na bila shaka hapana kazi yoyote ya kitaalamu ambayo itamfurahisha kila mtu kwa kila lilioandikwa. Hivi sasa uhaba mkubwa wa vitabu vya kiada na ziada unazikumba shule na vyo katika Afrika ya Mashariki na Kati. Uhaba huo si wa vitabu vya Kiswahili tu, bali hata vya Kiingereza. Mwandishi amesaidia sana elimu huko kwa kutuletea kitabu muhimu kinachoweza kutumika kama kitabu cha kiada na ziada. Kitabu hiki kinaleta matumaini makubwa ya kuwawezesha wengi ku-soma juu ya lugha yao na kuamsha hamasa ya kujifunza zaidi juu ya lugha hii tukufu na lugha nyingine za Kiafrika.

Marejeo

- Fromkin, Victoria na Robert Rodman. 1998. *An Introduction to Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Hudson, Grover. 2000. *Essential Introductory Linguistics*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers.
- Ladefoged, Peter. 2001. *A Course in Phonetics*. Forth Worth: Harcourt College Publishers.

Deo Ngonyani